

HET BEGIN VAN DE KIERKEGAARDRECEPTIE IN DE NEDERLANDEN

G.D. van den Bos

Sporen van Kierkegaard. De Nederlandstalige Kierkegaardliteratuur tussen 1880 en 1930. Diss. Nijmegen 1989.

281 p. ISBN 90-9002833-1

Nu het Tijdschrift voor Skandinavistiek een recensierubriek is gestart, gebruik ik dat graag als excuus om alsnog aandacht te vragen voor de in 1989 verschenen Nijmeegse dissertatie van Geert van den Bos: *Sporen van Kierkegaard. De*

Nederlandstalige Kierkegaardliteratuur tussen 1880 en 1930. Reeds in 1987 was het werk *Kierkegaard Research* verschenen, over de Kierkegaardreceptie in diverse landen. De bijdrage over Nederland en Vlaanderen hierin is verzorgd door Geert van den Bos en door Bernard Delfgaauw, resp. voor de periode 1880-1930 en 1930-1975. Van den Bos heeft zijn bijdrage als uitgangspunt genomen voor zijn dissertatie.

1. Bevindingen van Van den Bos en Delfgaauw

De auteurs noemen 1880 en 1939 als jaar van resp. het eerste Noordnederlandse en Vlaamse Kierkegaardianum. De studie in *Kierkegaard Research* verdeelt het tijdvak 1880-1975 in drie perioden: 1880-ca. 1930, ca. 1930-ca. 1940 en ca. 1940-heden. De eerste periode is gekenmerkt door sterke Duitse invloeden en eenzijdig protestantse stichtelijke belangstelling. Door deze nadruk op de stichtelijke aspecten van Kierkegaard is de wetenschappelijke (theologische en filosofische) interesse in de eerste periode zwaar ondervertegenwoordigd. Dat verandert pas in de periode 1930-1940, waarin wetenschappelijke studies van niveau verschijnen. In deze jaren bereikt bovendien de stichtelijke Kierkegaard een breder maar nog steeds Noordnederlands protestants publiek. Eerst na ca. 1940 verschijnen er Vlaamse en katholieke Kierkegaardiana.

In *Sporen van Kierkegaard* nuanceert Van den Bos dit beeld enigszins voor de periode 1880-1930, op basis van onderzoek van alle achterhaalbare Kierkegaard-receptiedocumenten (ca. 90 stuks). De studie begint met een methodologische verantwoording, waarin begrippen als 'receptie' en 'invloed' worden afgebakend. Van den Bos spreekt inzake deze periode van 'bekendwordingsgeschiedenis': men begint Kierkegaards werk te lezen en over hem te schrijven, maar dat is nog onvoldoende om tot diepere verwerking te leiden, zoals in de periode na 1930. Van den Bos vervolgt met een chronologische weergave van de achterhaalde Kierkegaardiana, letterlijk aangehaald dan wel geparafraseerd, en voorzien van bio-bibliografisch commentaar. Per decennium wordt hierbij afsluitend een periode-karakterisering gegeven.

Na een hoofdstuk Kerkhistorische Achtergronden geeft Van den Bos afsluitend een drietal conclusies. Ten eerste blijken in de 'stichtelijke' protestantse Kierkegaardbijdragen toch fragmenten voor te komen die duidelijk wijzen op bekendwording van de theologisch-filosofische en culturele Kierkegaard. Ten tweede wordt duidelijk dat de theologisch-wetenschappelijke studie niet begint ca.

1930, maar reeds in 1913, met de invloedrijke, in navolgende Kierkegaardiana ruim aangehaalde, Groningse dissertatie van Leendertz, *Sören Kierkegaard*. En ten slotte blijkt het aantal publikaties waarin Kierkegaard (mede) als cultuurfenomeen wordt behandeld, aanzienlijker dan eerder werd aangenomen.

Een uitvoerig notenapparaat, een index op persoonsnamen en een samenvatting besluiten het boek.

2. Evaluatie

Zowel het beknopte overzicht van Van den Bos en Delfgaauw als Van den Bos' uitvoerige proefschrift is uiterst interessante stof. Het eerstgenoemde stuk omdat het voor het eerst overzichtelijk de Kierkegaardreceptie in de lage landen in beeld brengt. In *Sporen van Kierkegaard* heeft Van den Bos nog een indrukwekkende hoeveelheid extra Kierkegaardiana verzameld. Ondanks de grote verscheidenheid aan documenten en ondanks de grote informatiedichtheid weet hij grip te houden op de stof en de conclusies overtuigend naar voren te brengen.

Enige kanttekeningen. De inhoudelijke beheersing gaat in Van den Bos' boek soms ten koste van stijl en register. Uitweidingen, tussenzinnen, en een indringend gebruik van haakjes, getallen, symbolen, verwijzingen en voetnoten maken de tekst hier en daar lastig leesbaar, - al staan er zeker goed geschreven passages tegenover. Verder doen anachronistische vergelijkingen met Herman Brood en Saatchi & Saatchi enigszins geforceerd aan.

Het hoofdstuk over Kerkhistorische Achtergronden is als zodanig heel interessant, maar de beloofde behandeling van de verhouding tussen de Nederlandse protestantse groeperingen en Kierkegaard komt weinig uit de verf. Op 14 van de 24 bladzijden die dit hoofdstuk telt, komt de naam Kierkegaard niet voor en op de meeste andere pagina's slechts zijdelings. De lezer krijgt sterk de indruk dat dit hoofdstuk op verzoek van een der promotoren is toegevoegd; het maakt in ieder geval geen organisch deel van het geheel uit.

De vergelijking tussen de literaire vernieuwing van Tachtig in Nederland en die van de Brandesianen in Scandinavië gaat mank. Brandes c.s. bepleitten het ter discussie stellen van maatschappelijke kwesties, terwijl de Tachtigers een van de maatschappij afgewend l'art pour l'art voorstonden. Brandes, die Nederlands las, liet zich dan ook negatief over de Tachtiger-poëzie uit en bewonderde slechts de geëngageerde Van Eeden.

Deze kritische noten doen aan mijn bewondering voor het werk van Van den

Bos niet af. Als ik hierna enige aanvullingen geef, zijn die bedoeld als bewijs van de inspiratie die van de inhoud uitgaat.

3. Aanvullingen op Van den Bos en Delfgaauw

3.1. Nederlandse Kierkegardiana uit 1846 en 1876.

Niet een levensbeschouwelijk tijdschrift uit 1880, maar een literair tijdschrift uit 1846 bevat het eerste Nederlandse Kierkegardianum. De rubriek 'generel sekundærlitteratur' in mijn bibliografie *Dansk skønlitteratur i Nederland og Flandern 1731-1982* vermeldt als vroegste Nederlandse Kierkegaardvermelding een passage in een artikel van Eduard Boas, *De Deensche Letterkunde van dezen tijd*, in het letterkundig tijdschrift *De Tijd* van 1846. De Duitse romantische schrijver Boas behandelt op de laatste twee pagina's *Enten-eller* van KJERKEGAARD (sic), dat "de novelle, de aesthetiek, de philosophie en andere ingrediënten zoo kaleidoskopisch door elkaar schudt als het tot dusverre nauwelijks nog is vertoond." Het eerste deel is volgens Boas zeer negatief, daar het alle bestaande zeden omverwerpt, terwijl het tweede deel het omvergeworpene weer opbouwt. "Het geheel is ernstig en donker, maar nu en dan ziet men er de lichtvonken van het vernuft in schitteren [met] vele schone stellingen en spreuken [...]"

Zo treffen we 34 jaar vóór 1880, dus nog in de eerste helft van Kierkegaards schrijverscarrière, een signalement in het Nederlands aan. Ondanks de overwegend negatieve interpretatie is het een interessant document, daar het een zo vroeg besef van Kierkegaards uitzonderlijke geest en literair talent toont.

Dat dit stuk geen weerklank vond, ligt ongetwijfeld grotendeels aan de niet-beschikbaarheid van Kierkegaards werk. Pas in de jaren 1860 verschenen Duitse Kierkegaardvertalingen in boekvorm en eerst in de jaren 1870 brak hij echt door in Duitsland, dat tot na de eeuwwisseling voor ons land dè intermediair voor de Scandinavische letteren was. Na de Duitse doorbraak verschijnt vrij gauw de eerste Nederlandse vertaling via het Duits (1880), terwijl pas 25 jaar later de eerste rechtstreeks uit het Deens vertaalde Nederlandse Kierkegaarduitgave uitkomt (1905).

Voor zover ik heb kunnen nagaan, wordt pas 30 jaar na Boas' artikel Kierkegaard weer in een Nederlandse tekst genoemd: in *Beknopte Geschiedenis der nieuwe Letteren* (1876) van Johannes van Vloten. Deze theoloog en

letterkundige (1818-1883) brak in 1849 met de kerk. Als overtuigd spinozist bestreed hij zoekers en twijfelaars in zijn vele publikaties.

In zijn boek plaatst Van Vloten Kierkegaard in de traditie van het kerkelijk getinte Deense proza, noemt hem rijk begaafd en geestvol, en karakteriseert zijn bespiegelingen als levendig, maar vindt hem per saldo "als schrijver en mensch beide een zonderling". Enige affiniteit met zijn levensvisie heeft hij duidelijk niet. Toch is het fragment interessant, doordat het in tegenstelling tot dat van Boas wél representatief is voor de tijdsvisie. Kierkegaard was kampioen van de ethische theologen, terwijl hun tegenhangers, de 'modernen', zich bij rationele geloofsopvatting mede baseerden op Spinoza. Verder was Van Vloten schoonvader van de Tachtigers Albert Verwey en Frederik van Eeden, ook spinozisten zonder affiniteit met Kierkegaard. Naar aanleiding van *Enten-Eller* schrijft Van Eeden in 1909 in zijn dagboek "Kierkegaard is taai [...] Deze speculaties in onze gebrekkige taal zijn mij zoo onwetenschappelijk, dat ik ervan terug deins."

3.2 Katholieke en Vlaamse Kierkegaardiana, 1923-1939

Volgens Van den Bos en Delfgaauw is de eerste Vlaamse Kierkegaardbijdrage een artikel uit 1939 in het *Tijdschrift voor Philosophie*, beginpunt niet alleen van Vlaamse, maar ook van katholieke belangstelling.

Van den Bos en Delfgaauw geven géén antwoord op de vraag waarom het tot 1939 duurt, voordat Vlaamse c.q. katholieke Kierkegaardiana verschijnen. Het antwoord is m.i. tweeledig. Enerzijds verschijnen in de periode vóór 1939 wel degelijk een aantal Vlaamse bijdragen, en wel in de vorm van meest korte recensies uit het jaar 1923 en de periode 1931-1938. Anderzijds hangt het uitblijven van bredere interesse nauw samen met de *afwijzende katholieke houding* jegens Kierkegaard, die blijkt uit deze Vlaamse en vergelijkbare katholieke Noordnederlandse recensies. Deze zijn op één na afkomstig uit de katholieke lectuurgidsen met hun op de Index en kerkelijke wetten gebaseerde morele kwalificaties ten behoeve van bibliothecarissen, leraren en opvoeders: *Boekenschouw* (Amsterdam & Voorhout), *Boekengids* (Antwerpen) en *Lectuurrepertorium* (Antwerpen).

De teneur van de twaalf recensies uit deze gidsen is vrijwel steeds dezelfde: Kierkegaard heeft een prachtige stijl maar zijn werk is naar de geest gevaarlijk in de handen van leken. Van de zeven in *Lectuurrepertorium* gequalificeerde werken worden er zes aangemerkt als Verboden Lectuur (werken op de Index of

anderszins verderfelijk), en één als Streng Voorbehouden Lectuur.

De angst om Kierkegaard voor te zetten aan het gewone publiek verklaart m.i. waarom de positieve, reeds uit 1923 daterende allereerste Vlaamse Kierkegaardpublicatie in de lucht is blijven hangen. Het betreft hier een lange recensie van *Til Selvprøvelse* geschreven door G.G. van Bergen en verschenen in *Vlaamsche Arbeid*, literair tijdschrift voor de Vlaamse katholieke jongeren, waaraan ook Noordnederlanders en andersdenkenden (w.o. Paul van Ostaijen) meewerkten. Van Bergen wijst erop dat Kierkegaard lange tijd onbekend is gebleven, "niet alleen in Vlaanderen - daar is zulks niet verwonderlijk". Hij geeft een overzicht van Kierkegaards drie levensstadia, en van de centrale religieuze gedachte: "in de christenheid christen te zijn, ondanks alle hinderpalen, door de vertegenwoordigers van het officieele christendom in den weg gelegd." Voor de rechtzinnige katholieken de aldus geschetste figuur te wezensvreemd: protestants, absolutistisch, antikerkelijk, en moeilijk te volgen. Voor de vrijzinniger katholieken en andersdenkenden, voor wie *Vlaamsche Arbeid* primair een vernieuwend literair tijdschrift was, komen Kierkegaards literaire kwaliteiten in deze recensie niet aan bod.

4. Conclusies

Het beeld dat door Van den Bos en Delfgaauw is geschetst, blijft intact, maar ondergaat een retouche. De terminus post quem van de Nederlandse Kierkegaardiana wordt met 34 jaar vervroegd, maar bij gebrek aan kader blijft het eerste Kierkegaardstuk zonder respons, en bij gebrek aan respons zonder kader. De licht kritische uitlatingen van Van Vloten uit 1876 en zijn invloed op Van Eeden en Verwey verklaren mede de desinteresse voor Kierkegaard bij de Tachtigers.

De Vlaamse Kierkegaardpublicaties beginnen niet in 1939, en eigenlijk ook niet bij een geïsoleerde positieve recensie uit een letterkundig tijdschrift uit 1923, maar met een serie katholieke recensies uit de jaren 1931-1938, die samenvallen met Noordnederlandse katholieke kritieken. Deze paren bewondering voor stijl aan angst voor de inhoud, en resulteren meest in een leesverbod voor leken.

Blijft ten slotte de vraag, waarom Kierkegaard na de Tweede Wereldoorlog wèl aansloeg bij zowel Nederlandse als Vlaamse katholieken. Een nader onderzoek zou antwoord moeten geven op deze vraag. Waarschijnlijk lijkt mij dat de algehele secularisatie en ontzuiling alsmede de katholieke emancipatie in de Lage Landen een rol hebben gespeeld, plus de belangstelling voor Kierkegaard bij buitenlandse katholieke onderzoekers.

Literatuur

- Bergen, G.G. van, 'Zelfonderzoek'. In: *Vlaamsche Arbeid* 18 (1923), p. 24-26.
- Boas, Eduard, 'De Deense Letterkunde van dezen tijd'. In: *De Tijd* 2 (1846), dl. 1, p. 225-249, 267-278. [over Kierkegaard: p. 277-278].
- Boekengids*. [jg. 9 (1931), p. 251-52; 11 (1933), p. 19; 16 (1938), p. 102, 303 (2x)]. Antwerpen.
- Boekenschouw*. Amsterdam [24 (1930-31), p. 573; 26 (1932-33), p. 94-95; 31 (1937-38), p. 61]. Amsterdam.
- Bos, G. van den, 1987, 'Holland (The Netherlands)'. I. 1880-1930'. In: *Kierkegaard Research*. Ed. M.M. Thulstrup. p. 160-165. (Bibliotheca kierkegaardiana, bd. XV). Copenhagen.
- Bos, G. van den, 1989, *Sporen van Kierkegaard. De Nederlandstalige Kierkegaardliteratuur tussen 1880 en 1930*. (Diss. Nijmegen). S.I.
- Delfgaauw, Bernard, 1987, 'Holland (The Netherlands)'. II. 1930-1980'. In: *Kierkegaard Research*. Ed. M.M. Thulstrup. p. 165-172. (Bibliotheca Kierkegaardiana, bd. XV). Copenhagen.
- Grit, Diederik C., 1986, *Dansk skønlitteratur i Nederland og Flandern 1731-1982. Bibliografi over oversættelser og studier. Deense letteren in Nederland en Vlaanderen. Bibliografie van vertalingen en studies*. Ballerup.
- Grit, Diederik, 1988, 'Frederik van Eeden en Scandinavië'. In: *De nieuwe Taalgids* 81 (1988), p. 125-143.
- Jaarlijksche Boekengids*. [jg. 12 (1931), p. 27; 13 (1932), p. 39]. Voorhout. *Lectuur-Repertorium. Uitgave van het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen*. 1934 [1e uitgave, over 1884-1934]. Dl. 1, p. 747; 1939 [supplement 1934-1938]. P. 1956.
- Vloten, Johannes van, *Beknopte Geschiedenis der nieuwe Letteren*. Amsterdam.